

Наталія МИСАК

РОЛЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ГАЛИЧИНИ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Кінець ХІХ ст. у Галичині відомий як останній етап формування української нації. Цей період ознаменувався і суттєвими змінами в соціальній, політичній та культурній сферах. Стрімкий розвиток освіти й науки, лібералізація політичного життя кардинально змінили соціальну структуру суспільства. З другої половини ХІХ ст. формується та чисельно збільшується модерна світська інтелігенція, яка починає відігравати провідну роль у суспільно-політичному, економічному і культурному житті краю.

Основним осередком формування української інтелектуальної еліти стали вищі школи. Саме під час навчання в них молодь остаточно формується як особистість, усвідомлює себе індивідуальністю. Протягом цього періоду кристалізується її світогляд, система моральних цінностей, переконання, психологічна структура і, зрештою, суспільна модель зрілої людини. Молодь зважає свої можливості та перспективи, усвідомлює своє призначення, роль у житті власного народу. Це також переломний момент, коли вихідці з різних соціальних груп формують нову верству – інтелігенцію, покликану стати соціальною, політичною і культурною елітою суспільства. Ось як згадував про студентські роки Іван Билина: “Ставши «академіком»*, я вийшов на ширшу арену життя і треба було поводитися як «зрілий мужчина-інтелігент». Це власне був час, коли я фактично зі селянина зробився інтелігентом”¹.

В останнє десятиліття значно зросло зацікавлення дослідників історією інтелектуальної еліти. Втім предметом вивчення є, як правило, або професійні групи, або окремі представники інтелігенції, різні аспекти їхнього соціального, політичного, культурного життя. Варто назвати поодинокі спроби О. Сухого, В. Благого, І. Курляк проаналізувати особливості функціонування вищих шкіл Галичини, розвиток їх як наукових центрів, специфіку навчального середовища, студентство як соціальну групу, що є основою майбутньої інтелектуальної еліти². Однак проблеми

* “Академіками” в цей час називали студентів вищих навчальних закладів.

¹ Билина І. Моя сповідь (Зі споминів інтелігента селянського походження) / І. Билина. – Тернопіль, 1928. – С. 60.

² Сухий О. Львівський університет на рубежі ХІХ–ХХ ст.: організація, школи, громадське життя / О. Сухий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2013. – Вип. 49. – С. 52–77; Його ж. Українські та польські університетські середовища у Львові

становлення національної інтелігенції, ролі вищої освіти в цьому процесі й надалі залишаються недослідженими.

Мета статті – проаналізувати особливості вищої освіти в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. і визначити її вплив на формування української інтелігенції. Зокрема з’ясувати чинники, що стимулювали та гальмували становлення національної інтелектуальної еліти.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. разом із значними перетвореннями в соціальній сфері змінюється і роль освіти, особливо вищої, у тогочасному суспільстві. Ліберальні трансформації в європейських країнах значно вплинули й на Австро-Угорську імперію, де станова соціально-стратифікаційна модель суспільства стрімко поступалася місцем новій – соціально-професійній. Тепер запорукою кар’єрного росту, високого соціального статусу було не соціальне походження і матеріальні статки родичів, а відповідний рівень освіти та кваліфікація.

У цей період також змінюється суспільне сприйняття освіти, ставлення до неї. Освіта асоціювалась із порівняно вищим соціальним статусом, матеріальною стабільністю, впевненістю в завтрашньому дні. Ідея необхідності вищої освіти як гаранта соціальних перспектив ставала популярнішою для нижчих соціальних прошарків – селян і робітників. Тому на початку XX ст. у всіх верствах галицького суспільства поступово утвердилася думка про важливість здобуття вищої освіти. Це яскраво ілюструють дані про соціальне походження інтелігенції. Якщо в 80–90-х роках XIX ст. серед інтелігенції домінували вихідці зі священничих родин, то напередодні Першої світової війни інтелектуальна еліта на 50 % складалася з дітей селян і робітників³.

Думка, що дитина здобуде вищу освіту, асоціювалась у батьків із впевненістю в її подальшому добробуті. Тому все більше представників різних соціальних груп намагалися дати своїм дітям можливість навчатися. При чому це стосувалося і синів, і доньок. Таку ситуацію яскраво ілюструють рядки з листа пароха з с. Криворівні о. О. Волянського до В. Гнатюка. Розповідаючи про своїх дітей, священник зауважив: “Ну а Влодзі* веде ся добре, бо вже тим самим, що є ся на університеті та в більшім місті при свободі, не журячи ся о хліб насущний, мусить бути добре”⁴.

на рубежі XIX–XX ст. / О. Сухий // Мандрівець. – 2011. – № 5. – С. 29–41; Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. / В. Благий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 207–220; Його ж. Студентки Львівського університету в 1897–1914 роках / В. Благий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 132–138; Його ж. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Благий. – Львів, 2003. – 19 с.; Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект / І. Курляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с.

³ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни: соціальне походження / Н. Мисак // Військово-науковий вісник. – Львів: ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – С. 191–202.

* Старша донька О. Волянського Володимира навчалася на філософському факультеті Чернівецького університету.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Відділ рукописів (далі – ВР ЛННБ). – Ф. 34 (В. Гнатюк). – Спр. 115. – Арк. 49 зв.

Досліджуючи процес формування національної інтелектуальної еліти у вищих навчальних закладах, необхідно наголосити, що ситуація, яка склалася в цій сфері, не надто сприяла вихованню саме української інтелігенції. Її вдало схарактеризував Р. Олександрович, який зауважив, що українська суспільність у Галичині, на відміну від поляків, “зовсім не поступала в продукції інтелігентних робітників на запущеній народній ниві”⁵. Це яскраво ілюструють статистичні дані. Якщо в 1880/81 н. р. у Галичині на 1 млн українців припадало заледве 145 студентів, то в 1890/91 н. р. ця цифра скоротилася до 141⁶.

Для українського населення ситуація ускладнювалася ще й тим, що на теренах Австро-Угорщини до 1914 р. не було жодної національної вищої школи. Здобувати освіту рідною мовою українці лише частково могли у Львівському університеті. До 70-х років XIX ст. навчання там здійснювалося лише німецькою. З 1871 р. на юридичному і філософському факультетах запроваджено викладання польською та українською мовами⁷. Так, задекларована утравістичність (двомовність) навчального закладу. Однак насправді вона була суто формальною. Завдяки сприятливій політичній кон’юктурі у Відні полякам вдалося значно більше скористатися своїми національними правами, ніж українцям. Вони неодноразово упродовж 1873–1878 рр. порушували перед урядом клопотання про надання польській мові у Львівському університеті статусу офіційної замість німецької. Зрештою, імператор розпорядженням від 27 квітня 1879 р. задовольнив цю вимогу⁸. У наступні роки польська мова зайняла домінуючі позиції в офіційному діловодстві та навчальному процесі. Це яскраво підтверджує статистика (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість предметів у Львівському університеті
за мовами викладання⁹

Роки	Кількість предметів за мовами викладання			
	українська	польська	німецька	латинська
1880	8	76	8	13
1890	9	94	3	12

⁵ Олександрович Р. Львівський університет а гал. Русини // Діло. – 1898. – Ч. 288. – 28 грудня (9 січня).

⁶ Там само.

⁷ Качмар В. М. Грушевський і змагання за український університет у Львові / В. Качмар, Т. Марискевич // Михайло Грушевський і Західна Україна: доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 25.

⁸ Bobrzyński M. Z moich pamiętników / M. Bobrzyński. – Wrocław; Kraków: Wyd-wo zakładu imienia Ossolińskich, 1957. – S. 304.

⁹ Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowym półroczu 1880/1 r. naukowego. – Lwów, 1880. – S. 3–11; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1890/1. – Lwów, 1890. – S. 23–33; Ibidem w zimowym półroczu 1900/901. – Lwów, 1900. – S. 37–53; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1910/1911. – Lwów, 1910. – S. 3–21; Ibidem. w półroczu letnim 1913/1914. – Lwów, 1914. – S. 3–24.

1900	17	167	3	15
1910	13	222	5	16
1914	24	236	4	17

Так, із кінця 1870-х років Львівський університет перетворився на один із форпостів польської культури в Галичині. Щобільше, він претендував на роль найбільшого польського університету на теренах колишньої Речі Посполитої*. Дуже вдало схарактеризував тодішній статус навчального закладу Я. Грицак: “З колишнього провінційного німецького університету він став університетом у «прихованій» польській столиці”¹⁰.

Понад половину всіх українських студентів університету студіювали дисципліни на теологічному факультеті. Проте вони постійно відчували дискримінацію у здобутті освіти рідною мовою. Як правило, останньою на факультеті упродовж 80-х років XIX ст. читали лише 2 курси, протягом наступного 20-ліття – 3–4 курси і тільки для студентів 4-го року навчання¹¹. Таку ж кількість предметів могли вивчати українською мовою студенти юридичного факультету. Для порівняння: польською мовою в 1880-х роках читали близько 25 курсів, напередодні Першої світової війни – понад 40¹². Дещо сприятливіша ситуація склалася на філософському факультеті. На медичному факультеті з моменту його створення в 1894 р. навчання проводилося лише польською (табл. 2). Польськомовними були й усі інші вищі освітні заклади в Галичині. Отже, умови не надто сприяли вихованню національно свідомої української інтелігенції.

* Таку роль Львівський університет перебрав на себе внаслідок низки подій у Російській імперії, яка проводила активну політику асиміляції польського населення. У 1831 р. був закритий Віленський університет. Новостворені в 1834 і 1882 рр. Київський та Варшавський університети стали інструментами русифікації населення західних територій Російської імперії, зокрема і поляків.

¹⁰ *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2006. – С. 156.

¹¹ C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład i program wykładów w zimowym półroczu 1881/2. – Lwów, 1881. – S. 21; Ibidem. Skład i program wykładów w letnim półroczu 1884/5. – Lwów, 1885. – S. 23; Ibidem. Skład i program wykładów w półroczu letnim 1890/1. – Lwów, 1891. – S. 24; Ibidem. Skład i program wykładów w letnim półroczu 1895/96. – Lwów, 1896. – S. 28.

¹² C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład i program wykładów w zimowym półroczu 1885/6. – Lwów, 1885. – S. 25; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1909/1910. – Lwów, 1909. – S. 5–6.

Таблиця 2

Кількість предметів, які викладали у Львівському університеті українською і польською мовами¹³

Роки	Кількість предметів за мовою викладання по факультетах								Усього	
	теологічний		юридичний		філософський		медичний			
	укр.	пол.	укр.	пол.	укр.	пол.	укр.	пол.	укр.	пол.
1880	2	2	3	23	3	51	—	—	8	76
1890	3	3	3	31	3	60	—	—	9	94
1900	4	4	3	38	10	80	—	45	17	167
1910	4	8	3	31	6	111	—	72	13	222
1914	4	11	4	33	6	125	—	67	24	236

Зарадити такій складній ситуації намагалися українські викладачі Львівського університету через систему практичних занять (т. зв. наукових семінарів). Під час останніх налагоджувалася тісна співпраця педагога і студентів, які залучалися до активної діяльності, продукування нових думок та ідей. Це був своєрідний спосіб спонукати молодь до самостійної науково-дослідницької роботи. В університеті такі україномовні заняття проводили на: юридичному факультеті – О. Огоновський та П. Стебельський, філософському – Ом. Огоновський (з української філології), О. Колесса (з історії літератури), К. Студинський (з літератури) й С. Рудницький (з географії)¹⁴. Однак найбільшою популярністю серед молоді користувалися “історичні вправи” М. Грушевського¹⁵. Цей семінар відвідували не лише історики, а й студенти, що вивчали філологію, географію, навіть право і богослов’я. Саме під час цих занять М. Грушевському вдалося виховати чимало майбутніх відомих науковців, які згодом склали ядро його історичної школи¹⁶.

¹³ Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowym półroczu 1880/1 r. naukowego. – Lwów, 1880. – S. 3–11; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1890/1. – Lwów, 1890. – S. 23–33; Ibidem. Skład uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1900/901. – Lwów, 1900. – S. 37–53; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1910/1911. – Lwów, 1910. – S. 3–21; Ibidem. Program wykładów w półroczu w półroczu letniem 1913/1914. – Lwów, 1914. – S. 3–24.

¹⁴ C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w letnim półroczu 1886/7. – Lwów, 1887. – S. 26; Ibidem. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1892/3. – Lwów, 1892. – S. 27; Ibidem. w letnim półroczu 1882/3. – Lwów, 1883. – S. 29; Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1912. – T. 2 (1898/9–1909/10). – S. 517; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu letniem 1906/1907. – Lwów, 1907. – S. 15; Ibidem. Program wykładów w półroczu zimowym 1910/1911. – Lwów, 1910. – S. 17.

¹⁵ C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1896/7. – Lwów, 1896. – S. 34.

¹⁶ Педич В. Роль історичного семінару М. Грушевського у формуванні львівської історичної школи / В. Педич // Михайло Грушевський і Західна Україна: доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 49.

Кадровий потенціал вищих шкіл Галичини не міг повністю забезпечити потреби українського студентства здобувати освіту рідною мовою. Єдиними вищими навчальними закладами, де працювали українські професори і доценти, були Львівський університет і Політехнічна школа* у Львові (далі – ЛПШ). Якщо в першому українці мали змогу викладати рідною мовою, то у другому вони навчали винятково польською. Розвиток україномовної вищої освіти певною мірою гальмувала політика керівництва Львівського університету, яке не надто схвалювало допуск до викладацької роботи професорів-українців. Дуже часто габілітацію українців на посаду професора чи приват-доцента затягували в часі або взагалі відхиляли. Наприклад, габілітація П. Стебельського на посаду приват-доцента кафедри австрійського карного права і процедури тривала понад рік¹⁷. Кафедра австрійського цивільного права упродовж восьми років після смерті керівника проф. О. Огоновського залишалася вільною. Університетська влада відхилила два габілітаційні подання на доцентуру на цій кафедрі українців М. Зобківа* та К. Левицького¹⁸.

Подібна ситуація склалася і на філософському факультеті. Попри успішне проходження всіх трьох етапів габілітації в 1895 р. не одержав дозволу викладати на кафедрі літератури й етнографії І. Франко. Причина цього полягала в особистій неприязні до письменника намісника Галичини К. Бадені¹⁹. Свого часу до захисту не прийняли також дисертацію філолога К. Студинського, який на її підставі одразу ж після цього одержав право на викладання у Краківському університеті. Лише згодом, за сприятливіших обставин, молодого науковця запросили до Львова. На початку XX ст. через протидію університетської влади змушений був забрати клопотання про допуск до габілітації математик В. Левицький²⁰.

* Політехнічна школа у Львові – її попередницею була трикласна реальна школа, яка почала функціонувати з 1817 р. У 1835 р. при школі виник торговий відділ, і вона була перейменована в Реально-торгову академію. У результаті реорганізації в 1843–1844 рр. і підвищення статусу інституція одержала назву “Технічна академія”. У 1871 р. вона була зрівняна у правах із вищим навчальним закладом. За шість років, у 1877 р., академію перейменовано в Політехнічну школу. Тоді в навчальному закладі функціонували чотири факультети: інженерний, архітектурний, технічної хімії та будови машин. У 1907 р. був відкритий п’ятий факультет – гідротехнічний (водної інженерії).

¹⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 26 (Університет ім. Яна Казимира у Львові). – Оп. 5. – Спр. 1809. – Арк. 26–27, 31.

* Варто зауважити, що М. Зобків того ж року на основі тієї ж наукової праці успішно габілітувався у Загребському університеті.

¹⁸ *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині / В. Мудрий. – Львів; Нью-Йорк, 1999. – С. 50–51.

¹⁹ *Білоніжка П.* З історії Франкової габілітації / П. Білоніжка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: Світ, 1998. – С. 62–65.

²⁰ *Грушевський М.* Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) / М. Грушевський // Грушевський М. Твори: у 50 т. / [редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань]. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С. 500.

Така політика університетської влади дала очікувані результати. Відсоток викладачів-українців у навчальному закладі щодо загальної кількості педагогічного персоналу був вкрай низьким. Наприклад, у 1880/81 н. р. в університеті працювало 10 українців, а в 1913/14 – лише 16, тоді як чисельність усіх викладачів зросла майже вчетверо – з 56 у 1880/81 н. р. до 222 у 1913/14 н. р. (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість викладачів-українців у Львівському університеті
в 1880–1914 роках²¹

Навчальний рік	Загальна кількість викладачів	Викладачі-українці	Частка викладачів-українців, %
<i>1880/1881</i>	56	10	16,07
<i>1890/1891</i>	63	12	19,04
<i>1900/1901</i>	147	13	8,84
<i>1910/1911</i>	219	14	6,39
<i>1913/1914</i>	222	16	7,21

Другий негативний чинник, що впливав на формування інтелігенції, – тенденція до зменшення співвідношення українців до загальної чисельності студентів у всіх вищих навчальних закладах Галичини. Наприклад, у Львівському університеті впродовж 1880-х років українці становили 38,1–34,2 %, а в наступне десятиліття ця цифра скоротилася до 33–28,5 %²². Аналогічна ситуація спостерігалася в Політехнічній школі. Там частка українських студентів не перевищувала 7 % від чисельності всіх студентів політехніки²³. Такий стан справ зумовлювала, насамперед, мізерна кількість українців, які здобували середню природничу освіту. Наприклад, у 1890 р. українські вихованці становили лише 0,03 % всіх учнів австрійських реальних шкіл. Співвідношення українців і поляків у цих навчальних закладах дорівнювало 1:20²⁴.

²¹ *Благий В.* Структура та викладацький склад... – С. 216; *Rocznik statystyki Galicyi* / [pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1898. – R. V: 1894–1897. – S. 72; *Podręcznik statystyki Galicyi* wydany przez Krajowe biuro statystyczne / [pod red. T. Pilata]. – Lwów, 1900. – T. VI. – S. 102; Skład c.k. Uniwersytetu imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w roku 1880/1. – Lwów, 1880. – S. 5–11; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1910/1911. – Lwów, 1910. – S. 5–30; *Ibidem*. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1913/1914. – Lwów, 1913. – S. 5–31; C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1890/1. – Lwów, 1890. – S. 4–21; *Ibidem*. Skład uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1900/901. – Lwów, 1900. – S. 4–24.

²² *Podręcznik statystyki Galicyi...* – T. VI. – S. 111; *Rocznik statystyki Galicyi* / [pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1898. – R. V: 1894–1897. – S. 79.

²³ *Podręcznik statystyki Galicyi...* – T. VI. – S. 111; *Rocznik statystyki Galicyi...* – R. V: 1894–1897. – S. 79; ДАЛО. – Ф. 27 (Вища політехнічна школа у Львові). – Оп. 2. – Спр. 1044. – Арк. 64; – Спр. 1142. – Арк. 5; Спр. 1337. – Арк. 42 зв.

²⁴ *Чайковський К.* Науки технічні а Русини / К. Чайковський // Діло (Львів). – 1893. – Ч. 179. – 12(24) серпня.

В інших вищих школах спостерігалася аналогічна ситуація. Так, у Львівській академії ветеринарії* в 1898/99 н. р. навчалося 12 (15,4 %) українських студентів²⁵. За 25 років існування навчального закладу його закінчили лише 133 українці (17 %) з усіх 774 випускників²⁶. Незначною була й чисельність українських студентів у Краківському університеті. Упродовж досліджуваного періоду їх частка коливалася в межах 1–5,8 % від загальної кількості студентів²⁷. Не кращою була ситуація і в Торговельній академії*. За 8 років від моменту створення цього навчального закладу його закінчили лише 10 українців²⁸.

Такий стан справ у вищій освіті залежав, насамперед, від соціального статусу і фінансового становища молоді. Більшість українських студентів походили з незаможних селянських та священничих родин і не мали змоги оплатити навчання й власне утримання**. 3-поміж усіх галицьких вищих шкіл найдорожчим було навчання у Львівському університеті. Там діяла попредметна оплата за відвідування занять. За університетським статутом від 2 липня 1850 р. мінімальна платня за годину тижневого навантаження становила 2 кор. 10 гел.***

* Академія ветеринарії у Львові – заснована 1897 р. З 1881 р. функціонувала як Ветеринарна школа. Суспільний прогрес і потреба у висококваліфікованих ветлікарях спонукали працівників навчального закладу з 1890 р. ініціювати процес реорганізації установи. У відповідь на такі кроки 31 грудня 1896 р. імператор видав розпорядження про створення з 1897/98 н. р. на основі Львівської ветеринарної школи вищого навчального закладу – Академії ветеринарії. Остання була другою в Австро-Угорщині освітньою установою, після Віденської академії ветеринарії, де готували ветеринарних лікарів.

²⁵ Діло. – 1898. – Ч. 239. – 27 жовтня (8 падолиста).

²⁶ Діло. – 1907. – Ч. 153. – 23 липня.

²⁷ *Rocznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne* / [pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1893. – R. IV: 1892–1893. – S. 114; *Rocznik statystyki Galicyi...* – R. V: 1894–1897. – S. 79; *Podręcznik statystyki Galicyi...* – T. VI. – S. 111; *Tabaka Z. Analiza zbiorowości studenskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1850–1918* / Z. Tabaka // *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od oświecenia do połowy XX wieku.* – Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1970. – T. II. – Cz. I. – S. 109.

* Торговельна академія у Львові почала функціонувати з 1900 р. Завдання її полягало в підготовці висококваліфікованих фахівців у галузі економіки, фінансів і торгівлі. В академію приймали абітурієнтів, які закінчили щонайменше 4 класи середньої або 3 класи виділової школи. Вони складали вступний іспит із польської мови, алгебри і рахунків. Навчання тривало чотири роки. Там викладали: польську, німецьку, французьку мови, українську й англійську мови (як надобов'язкові предмети), економічну географію, історію, математику, фізику, хімію, товарознавство, бухгалтерію, торговельне і промислове право тощо.

²⁸ *Литвинович Я.* Торговельна Академія у Львові / Я. Литвинович // Діло. – 1909. – Ч. 175. – 11 н. ст. серпня (29 ст. ст. липня).

** В Австро-Угорщині вища освіта була платною – від лекційних і практичних занять до складання іспитів та вироблення необхідних документів.

*** Крона (корона) – грошова одиниця, введена в обіг в Австро-Угорській імперії у результаті грошової реформи 1892 р. До того у країні використовували гульдени (флорини), які поділялися на 100 крейцерів. Утім більш поширеною була напівофіційна назва гульдена “золотий ринський”. Співвідношення між старою і новою валютою було таким: 1 гульден = 2 кронам, 1 крейцер = 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р.

у семестр²⁹. Якщо припустити, що в середньому студенти відвідували 3–6 курсів³⁰ за семестр, то сумарна вартість навчання була досить значною. Наприклад, за свідченнями сучасника, на юридичному факультеті в 1910 р. оплата за лекційні та практичні заняття становила в середньому 40 кор. у семестр³¹. З-поміж усіх факультетів найдорожчим було навчання на медичному³². Студенти Львівського університету додатково вносили спеціальну плату за запис на навчання, кошти на розвиток бібліотеки тощо³³.

Приблизно такою ж була вартість навчання й у ЛПШ. У цьому закладі звичайні* слухачі платили 30 кор. за семестр, надзвичайні – залежно від кількості відвідуваних курсів (по 2 кор. за курс). Окремо нараховувалися оплата за користування лабораторіями (30 кор.) й іматрикуляційна такса** (10 кор.)³⁴.

Чи не найбільшчим питанням для студента була оплата помешкання і харчування. Проживання студента у Львові в середині 1890-х років коштувало щонайменше 60 кор. на місяць³⁵. У наступні роки ця сума зростала. Як правило, половину її витрачали на оплату невеличкої кімнати, решту – на одяг і харчування³⁶. Якщо порівняти вартість утримання студента у Львові та Кракові, то вона була приблизно однаковою. Видатки ж на проживання студентів в інших регіонах імперії (у Відні чи Празі) були набагато більшими. Скласти картину витрат на утримання студентів можемо на підставі записів відомого галицького громадського діяча О. Барвінського, сини якого – Василь і Роман – навчалися відповідно у Празькому університеті й Академії мистецтв у Кракові. Наприклад, у 1910/1911 н. р. проживання Василя у Празі обходилося батькові приблизно у 96 зл. рин., а Романа у Кракові – у 48 зл. рин.

²⁹ C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1906/1907. – Lwów, 1906. – S. 2.

³⁰ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 110. – Арк. 17–19, 35–37, 247–249, 293–295; Спр. 603. – Арк. 2–7, 17–20.

³¹ Żylski K. Stosunki materialne i intelektualne wśród młodzieży prawniczej uniwersytetu lwowskiego na podstawie badań z roku 1910 / K. Żylski. – Lwów, 1912. – S. 42.

³² Благий В. Студенти-медики Львівського університету на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.) / В. Благий // Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. праць. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – С. 415.

³³ Zbiór ustaw uniwersyteckich. – Lwów, 1908. – S. 90–91.

** Студенти вищих навчальних закладів за правами й обов'язками поділялися на звичайних (ординарних) і надзвичайних (екстраординарних). Перші складали державні іспити, отримували диплом, могли здобувати науковий ступінь доктора наук. Надзвичайні студенти мали право для поглиблення знань відвідувати заняття тільки з окремих предметів. За це вони отримували лише посвідчення.

** Іматрикуляційна такса – спеціально фіксована плата за запис на навчання. У ЛПШ вона вносилася лише раз – при першому вступі до навчального закладу.

³⁴ ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 2. – Спр. 218. – Арк. 3–4.

³⁵ Шухевич С. Моє життя: Спогади / С. Шухевич. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 161.

³⁶ Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / [упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан]. – Львів, 2001. – С. 135, 137.

на місяць³⁷. З огляду на таку ситуацію можна зробити висновок, що за межами Галичини навчалися, як правило, вихідці із заможних сімей.

Фінансове становище молоді часто було визначальним чинником, що впливав на вибір навчального закладу і факультету. Вступаючи до Львівського університету, більшість українців записувалася на теологічний та юридичний факультети, де вартість навчання була порівняно невисокою. Студенти, що здобували богословську освіту, майже все необхідне для навчання отримували безкоштовно. На юридичному факультеті освітній процес був побудований так, що студентіві достатньо було лише записатися в університет, студіювати дисципліни вдома (на провінції) і приїжджати до Львова лише для складання іспитів³⁸. Така практика була досить поширеною. Зокрема в 1913 р. із понад 1 тис. українських студентів, що навчалися у Львові, заледве 160 постійно перебували в місті, решта – на провінції³⁹.

Оскільки основна частка українських студентів походила з провінції, то для них основне завдання полягало в пошуку недорогого житла. Однак це не завжди вдавалося. Умови проживання студентської молоді зовсім не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам. Зазвичай в кімнаті мешкало декілька осіб, які заважали один одному нормально вчитися. Подібною була ситуація і з харчуванням. Через відсутність коштів денний раціон студента найчастіше обмежувався дешевим супом, хлібом або картоплею⁴⁰. Іноді навіть доводилося голодувати. М. Грушевський, вказуючи на складне становище студентів, писав, що вони “обідають що другий або що третій день, а вечеряють ще рідше”⁴¹. У деяких випадках матеріальна скрута навіть була причиною суїцидів серед молоді. Так, у 1913 р. студент юридичного факультету Львівського університету Ю. Ключик через брак засобів до існування кинувся під поїзд⁴².

Щоб зарадити такій ситуації, певну фінансову підтримку молоді почали надавати студентські організації. У товариствах “Академічне братство”, “Ватра”, “Друг”, “Академічна громада” створювались спеціальні фонди, кошти яких використовували лише для надання кредитів і безповоротних допомог бідним студентам⁴³. Втім, такі заходи не були надто ефективними. По-перше, тому що видатки на допомогу молоді, що потребувала, постійно збільшувалися, хоч джерела поповнення казни організації залишалися обмеженими. По-друге, боржники не поспішали

³⁷ ВР ЛННБ. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 4104 / п. 235. – Арк. 49–50.

³⁸ *Шухевич С.* Моє життя... – С. 161.

³⁹ *Грушевський М.* На українські теми. Батьки і діти / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – Київ, 1913. – Т. 61. – Кн. 3. – С. 435.

⁴⁰ *Гавриш В.* Моя Канада і я. Спогади й розповіді про українських піонерів у Канаді / В. Гавриш. – Едмонтон, 1974. – С. 180–181.

⁴¹ *Грушевський М. С.* В справі “Академічного дому” / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: у 50 т. / [редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань]. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С. 235.

⁴² *Шляхи (Львів).* – 1913. – Ч. 3/5. – С. 57.

⁴³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 146 (Галицьке намісництво). – Оп. 58. – Спр. 466. – Арк. 36 зв.; Спр. 468. – Арк. 5; Спр. 469. – Арк. 3–3 зв.; Оп. 70. – Спр. 977. – Арк. 4.

повертати борги. Часто це відбувалося за кілька років і вже в судовому порядку⁴⁴. Така ситуація поглиблювала фінансову скруту самих молодіжних організацій і спонукала їх обмежувати або взагалі згортати допомогову діяльність.

Незаможні українські студенти, щоб оплатити своє утримання, змушені були поєднувати навчання з роботою. За невелику платню вони працювали в різних державних установах, фірмах і канцеляріях, займалися репетиторством. Це вимагало від молоді чималих зусиль та впливало на якість навчання. Як згадував І. Макух, “боротьба за хліб насущний – приватні лекції – забирали багато часу, й на особисту самоосвіту ... залишалося мало часу”⁴⁵. Загалом на 1910 р. навчання з трудовою діяльністю поєднували аж 95 % українських студентів⁴⁶.

Складні матеріальні умови змушували частину молоді залишати навчання, фізично виснажували її. Як зауважував М. Грушевський, “журба під час академічних студій не раз вичерпувала останні сили студента. Ця недбалість наша тяжко мстила суспільству, яке замість свіжих, енергійних діячів отримувало закатарованих зомлілих недобитків”⁴⁷. Фінансова скрута, з якою стикалися студенти, позначалася на їхньому навчанні і відповідно на кваліфікації. Чимало юнаків через нестачу коштів мешкали в родичів на провінції і майже не відвідували занять. Найяскравіше така ситуація виявлялася на юридичному факультеті Львівського університету. Зокрема протягом зимового семестру 1910/11 н. р. менше 7 % майбутніх правників регулярно були присутніми на заняттях⁴⁸. Решта або працювали, або навчалися вдома. Для студентів, що працювали, навчання часто перетворювалося на другорядну справу⁴⁹. Матеріальна скрута також призводила до того, що чимало українських студентів декілька років навчалися на одному курсі. За підрахунками В. Бабяка, своєчасно закінчували студії лише 13,04 % української молоді⁵⁰.

При розгляді цього питання не треба нівелювати проблему жіночої освіти. В Австро-Угорщині жінки одержали право навчатися в університетах у 1897 р. Спершу їм як звичайним і надзвичайним слухачкам дозволялося студіювати дисципліни лише на філософських факультетах, а з вересня 1900 р. – і на медичних⁵¹. До того часу більшість дівчат або здобували професію вчительки, або навчалися самостійно вдома. Таку ситуацію вдало схарактеризувала відома галицька письменниця Н. Кобринська в листі до Г. Барвінок від 24 квітня 1886 р.: “Перед нашим жіноцтвом замкнена дорога до вищої науки, і щоби набути ширших відомостей,

⁴⁴ ДАЛО. – Ф. 297 (Товариство “Академічне братство” у Львові). – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1–4.

⁴⁵ Макух І. На народній службі: Спогади / І. Макух. – Київ: Основні цінності, 2001. – С. 20.

⁴⁶ Когут О. В кривім зеркалі / О. Когут // Шляхи (Львів). – 1913. – Ч. 2. – С. 23.

⁴⁷ Грушевський М. Що зробити з “академічним фондом”? / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. 20. – Кн. 10–12. – С. 52.

⁴⁸ Благий В. Студентство Львівського університету ... – С. 10.

⁴⁹ N. M. Młodzież prawnicza / N. M. // Gazeta Narodowa. – 1911. – 28 września.

⁵⁰ Бабяк В. В якім проценті кінчить студії наша академічна молодіж? / В. Бабяк // Діло. – 1913. – 25 н. ст. (12 ст. ст.) січня.

⁵¹ Zbiór ustaw uniwersyteckich z dodatkiem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych. – Lwów, 1903. – S. 137–141.

лишається їм лиш один спосіб – читання книжок, та і той не доводить до пожаданих результатів”⁵². Однак і після допуску до навчання в університетах чисельність дівчат із вищою освітою була незначною. За даними М. Богачевської-Хом’як, до 1914 р. лише 50 українок закінчили університети⁵³. Причини цього потрібно шукати, насамперед, у дискримінації українського населення в галузі середньої освіти, в суспільній думці, яка відводила жінці роль матері та дружини. Чисельність студенток також залежала від матеріального становища їхніх батьків і спроможності оплатити навчання. Наприклад, у Львівському університеті в 1913/14 н. р. дисципліни студіювали українки, які походили з родин селян, урядовців, учителів та лікарів⁵⁴.

Отже, хоч вищі навчальні заклади й мали бути основними осередками формування інтелектуальної еліти, вони аж ніяк не сприяли становленню саме української інтелігенції. Причини цього необхідно шукати як у несприятливій для українців політичній кон’юктурі в Галичині, особливостях функціонування вищої школи, мовній політиці в освіті, так і у фінансових обставинах, що часто перетворювалися на нездоланні перешкоди для українського населення. Виправити ці недоліки намагалися викладачі через впровадження додаткових практичних занять українською мовою, студентські товариства через фінансову підтримку молоді. Але цих кроків було недостатньо. І на початку XX ст. у галицькому суспільстві утверджується ідея створення українського університету як осередку формування національної інтелектуальної еліти. Та початок Першої світової війни перешкодив її практичному втіленню.

⁵² Кобринська Н. Вибрані твори / Н. Кобринська. – Київ: Дніпро, 1980. – С. 394–395.

⁵³ Богачевська-Хом’як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хом’як. – Київ: Либідь, 1995. – С. 104.

⁵⁴ Благий В. Студентки Львівського університету в 1897–1914 роках / В. Благий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 137.